

УДК 811.161.2'37

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕГМЕНТА НАЗИВНОГО ТЕМИ

(на матеріалі газетних заголовків)

Термін «називний теми» вперше було запропоновано О. С. Поповим у праці «Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке» [6]. Називний теми на початку тексту чи мікротексту зазвичай трапляється у заголовках газет.

Називний теми виступає двочленним судженням, оскільки до його семантики входить уявлення про наявність постсегментного компонента (те, про що стверджується в називному теми). Називний теми є засобом вираження головної думки, задуму автора, тобто називний теми «передус тексту» [2, с. 133], називаючи найважливішу його ознаку. О. Ф. Лосєв зазначав, що «...передування є певною мірою ототожненням, повним або частковим» [5, с. 91]. Називний теми і постсегментний компонент тотожні тому, що містять однакову імпліцитну змістово-концептуальну інформацію, але по-різному її виражають. Для читача змістово-концептуальна інформація стає зрозумілою через взаємодію сегмента і постсегментного компонента називного теми. Такий структурно-семантичний тип СК є недостатньо вивченим сучасною лінгвістикою, тому заявлену тему вважаємо **актуальною**.

Предметом дослідження ми обрали СК з називним теми. Джерелом фактичного матеріалу слугували заголовки газет «Україна молода», «Експрес», «Голос України» та «Високий замок», з яких дібрано і закартковано 2100 СК аналізованого типу. **Метою дослідження** є виявлення структурних типів сегмента називного теми. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) вивчити науково-теоретичну літературу з досліджуваної проблеми; 2) шляхом суцільної вибірки зібрати фактичний

матеріал – СК з називним теми – із визначених джерел фактичного матеріалу;
3) проаналізувати лексико-граматичні засоби вираження сегмента досліджуваних СК; 4) визначити частотність вживання структурних типів сегмента називного теми.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що особливістю структури сегмента є обов'язкова наявність у ній іменника у називному або непрямих відмінках як поширеного, так і непоширеного іншими частинами мови. Отже, називний теми – номінативна структура. Зазначена структурна реалізація СК з називним теми уможлиблює виокремлення таких лексико-граматичних засобів вираження сегмента називного теми:

1. **Мінімальна структура. Модель N₁.** Для СК з називним теми характерним є вживання мінімальної номінативної одиниці «слова / словоформи» у функції сегмента. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виділити такі тематичні групи іменників: 1) назви загальні / власні; 2) назви конкретних / абстрактних понять.

У функції сегмента характерним є вживання **загального абстрактного іменника**: Мужність. *За 39 днів дрейфу в океані четверо солдатів з'їли м'ясо гармошки і халяви чобіт* (Голос України. – 2009. – січень. – 27); Іздрикософія. *Розмова з пастирем-блазнем Юрком Іздриком про таке і вічне* (Україна молода. – 2009. – листопад. – 14); Подяка. *У переддень свята весни звертаємось з глибокою та щирою подякою всім лікарям і персоналу «ЛДЦ «Медицина ока» від пацієнтів з Тернопільщини Петра Якиміва і його дружини Наталії Якимів* (Високий замок. – 2009. – березень. – 07).

Сегмент може бути виражений **загальним конкретним іменником**:
а) іменник-назва істоти: Акробати. *У річці Амазонка живуть невеличкі риби-акробати* (Голос України. – 2009. – червень. – 23); VIP-прогульники. *«У житті є завжди місце пофігу» (напис на туалеті)* (Високий замок. – 2009. – лютий. – 05); Братці-кролики. *Про вухасту демографію дбає самець за 150 євро* (Високий замок. – 2009. – березень. – 19); Шофери-гангстери. *Водії Шевченківської райради убили охоронця та вкрали з бухгалтерії 85 тис.*

доларів США (Україна молода. – 2009. – листопад. – 12); б) іменник-назва неістоти: **Аеропорт**, червоний рівень ризику (Високий замок. – червень. – 20); **Фотоапокаліпсис**. Альбом світлин про те, як нищили Київ комуністи та нацисти (Україна молода. – 2009. – липень. – 07); **Поплін**. Розкажіть, що це за тканина така – поплін? (Голос України. – 2009. – вересень. – 01); **Велосипед-ялинка**. У темну пору доби велосипед вінничанина Максима Коваленка нагадує ялинкову гірлянду. Хлопець прикрасив його 365 лампочками (Голос України. – 2009. – березень. – 28); **Борщище!** На Хортиці наварили 600 літрів традиційної української страви (Високий замок. – 2009. – липень. – 09); **Міні-бікіні – 2009**. Актуальні купальники – й закриті. Часом настільки, що виглядають вже як інші деталі одягу, скажімо, як боді. Залишається скинути шорти на пісок – і жодних проблем з переодяганням (Високий замок. – 2009. – червень. – 01); **Фестиваль**. 25 жовтня в Івано-Франківську відбудеться фестиваль. «Рок-Січ» (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); **Без крил**. Через кризу молоде покоління десантників жодного разу не бачило неба, зате тренуватися на землі допомагають американці (Україна молода. – 2009. – травень. – 19) – сегмент виражено іменником у родовому відмінку; **Під дахом**. Уперше в Україні проведено змагання зі спортивного туризму в закритому приміщенні (Експрес. – 2009. – жовтень. – 29) – сегмент виражено іменником в орудному відмінку.

Другу групу моделі N_1 складають сегменти, виражені власними іменниками: а) антропонімами: **Соня**, графиня з Куткора (Високий замок. – 2009. – серпень. – 19); **Валентин Глушко**. Без грифа «секретно» (Голос України. – 2009. – січень. – 22); **Не Робінзон**. 15-літній хлопець грабував жінку у лісі (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); б) топонімами: **Вуйко Стрий**. Старовинне галицьке місто очима закарпатського подорожувальника (Україна молода. – 2009. – липень. – 08); **Крим**. Кроки становлення (Голос України. – 2009. – травень. – 19); в) назвами телевізійних фільмів: **Щелени – 2**. Акула вбила туристку на узбережжі Єгипту (Україна молода. – 2009. – червень. – 04); г) адміністративно-територіальними назвами: **Зелена**. У

міжріччі Дністра і Прута розкинулося старовинне село Зелена (Голос України. – 2009. – жовтень. – 30); Площа Галицька. У 1890-93 рр. площу Галицьку розширили і впорядкували, на межі з вул. Валовою міський садівник А. Рерінг розбив сквер. А в 2001 р. в цьому сквері встановили кінний пам'ятник Данилу Галицькому (скульп. В. Ярич і Р. Романович, арх. Я. Чурилик) (Високий замок. – 2009. – січень. – 22). Отже, мінімальна структура сегмента – **модель N₁** – у конструкціях з називним теми може бути представлена не лише іменником у називному відмінку, але й у непрямих відмінках.

2. Поширена структура представлена словосполученням іменників у прямому чи непрямих відмінках, поєднаних сурядним, безсполучниковим або підрядним зв'язком.

1) Модель N₁ + N₁. У такій моделі спостерігаємо сурядний зв'язок між іменниками у прямому чи непрямих відмінках названих лексико-граматичних розрядів. Компоненти сегмента цієї моделі поєднуються: а) єднальними сполучниками, як-от: Шах і мат. На чемпіонаті з шахової композиції, який пройшов у Ріо-де-Жанейро, українець Валерій Копил встановив унікальне досягнення (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); Свиня й підприємство. Відчуйте різницю (Голос України. – 2009. – січень. – 31); Вогнем і Бандерою. 1 січня націоналісти промарширували містами України зі смолоскипами під гаслом «Бандера – наш герой!» (Україна молода. – 2010. – січень. – 05); та б) розділовими сполучниками, як-от: Весілля чи маскишоу? Управління юстиції вимагає, аби молодята приходили в РАЦСи у масках... (Високий замок. – 2009. – листопад. – 06); Або гроші, або газ. «Київенерго» та ще десяти компаніям в областях погрожують перекрити блакитне паливо (Україна молода. – 2009. – червень. – 18); На щиті чи зі щитом? Операторів зовнішньої реклами за борги перед містом ганьблять наліпками (Україна молода. – 2009. – травень. – 22).

Окрім сурядного зв'язку у моделі N₁ + N₁ представлено і **безсполучниковий зв'язок** між компонентами. Напр.: До вибору, до

кольору. У виборчий бюлетень буде включено 18 кандидатів (Україна молода. – 2009. – листопад. – 14). У фактичному матеріалі натрапляємо на поєднання безполучниковим зв'язком більше, ніж двох іменників, як от: **Вулиця, алея, дошка.** Воякам дивізії «Галичина» все більше шани – у Тернополі на згадку про них установлять меморіальну дошку (Україна молода. – 2009. – травень. – 06) – **модель $N_1 + N_1 + N_1$** ; **Плеєр, штрих-код, sms-ки, кросівки.** Нвізначніші винаходи сучасності... (Високий замок. – 2009. – березень. – 16) – **модель $N_1 + N_1 + N_1 + N_1$** .

2) **Модель $Adj + N_1$** . У досліджуваному матеріалі зафіксовано поєднання номінатива з вторинними прикметниками підрядним зв'язком. Напр.: **Буковельське нашестя.** Коли стоїш у черзі на підйомники гірськолижного курорту у Карпатах, ловиш себе на думці: яка там криза (Високий замок. – 2009. – лютий. – 17); **Президентська ветоманія.** На думку Миколи Томенка, Президент веде боротьбу не лише проти уряду, а й суспільства і країни (Високий замок. – 2009. – листопад. – 14); **Невикористаний потенціал – 2.** Добутий у Криму газ уп'ятеро дешевший за російський, але держава замість розвитку видобутку продовжує закуповувати паливо в північній сусідки, не надаючи преференцій власним нафто газовикам (Голос України. – 2009. – жовтень. – 28); **«Окрилена» міліція.** На Сумщині правоохоронці зафіксували літак, виготовлений зусиллями місцевих конструкторів, які заявляють про свавілля міліціантів (Україна молода. – 2009. – лютий. – 24).

3) **Модель $Num + N_1$** . Сегмент виражено словосполученням іменника з кількісним або порядковим числівником, поєднаних підрядним зв'язком, як от: **Мільйон доларів.** Стільки, за деякими даними отримає національна футбольна збірна України (гравці й тренери), якщо 10 жовтня переможе Англію, займе у своїй відбірній групі до Мундіалю – 2010 друге місце і вийде у плей-оф (Високий замок. – 2009. – жовтень. – 08); **200 папуг.** У квартирі чернігівчанина живуть дві сотні балакучих пташок різних видів (Експрес. – 2009. – жовтень. – 23); **Перший прем'єр ліговий.** Фінішував 18-й чемпіонат

України, який провели під егідою нової організації (Україна молода. – 2009. – травень. – 28).

4) **Модель складнопідрядне речення з підрядним присубстантивно-атрибутивним.** Напр.: Університет, який наблизив нас до Європи. Штрихи до портрета ректора Львівського національного аграрного університету Володимира Снітинського (Високий замок. – 2009. – травень. – 07); Визволення, що триває. Офіційне відзначення 65-річчя визволення України від нацистських окупантів базується на радянських «однополюсних традиціях, громадське наголошує на «святі для всіх» (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 29); Дім, в якому ти живеш. Брудні під'їзди, обшарпані ліфти, двір у вибоїнах – така нині, на жаль, реальність життя у багатоповерхівках Тернополя (Голос України. – 2009. – червень. – 05).

5) **Модель $N_1 + N_2$.** Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у родовому відмінку (з прийменником чи без прийменника), поєднаних підрядним зв'язком. Родовий відмінок має такі значення:

а) родовий присвійний: Місто робінгудів. Традиційний міжнародний турнір із стрільби з лука «Золота осінь» - найстаріше спортивне змагання, яке проводиться у Львові. Учасниками його за понад сорок років встигли побувати сотні відомих сучасних робінгудів, учасників Олімпійських ігор, чемпіонатів світу та Європи (Високий замок. – 2009. – вересень. – 03); Життєпис Провідника. В Україні вперше виставлено унікальні речі Степана Бандери та його сподвижників (Україна молода. – 2009. – листопад. – 05);

б) родовий генетивний: Вага слова. Російська періодика «потягнула» на 14 кг більше (Україна молода. – 2009. – червень. – 25);

в) родовий суб'єктний: Побиття долара. Вчора американська грошова одиниця сенсаційно впала щодо 14 із 16 головних світових валют (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); Повернення Червоного Барона.

Після травми Масси Шумахер у 40 років повернувся за кермо «Феррарі» (Високий замок. – 2009. – серпень. – 03);

г) родовий обмежувальний характеризує предмет, який стає обмежувальною ознакою іншого: **Гроші з топки.** *Фахівці Інституту чорної металургії розробили технологію, що дає змогу під час виплавки значно зменшити витрати коксу і природного газу* (Голос України. – 2009. – серпень. – 18); **Держава посеред війни.** *Президент Віктор Ющенко у селищі на Волині вшанував Колківську повстанську республіку* (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 15); **«Перукарня» для ... саду.** *Якщо восени не очищати сад від хворих гілок, дерева можуть загинути* (Експрес. – 2009. – жовтень. – 08); **Війна без жертв.** *На вихідних у Львові відбувся чемпіонат Європи з пейнтболу* (Україна молода. – 2009. – червень. – 23); **«Відмазки» від війська.** *Уряд затвердив перелік причин для неявки на збори до військкомату* (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Злочин проти Криму.** *СБУ не виключає, що наступну кримінальну справу за фактом геноциду порушить щодо масових депортацій кримського населення у 1944-му* (Україна молода. – 2009. – червень. – 25).

б) **Модель N₁ + N₄.** Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у знахідному відмінку (з прийменником), поєднаних підрядних зв'язком, як-от: **Крик про блицкриг.** *Виповнюється рік із початку російсько-грузинської війни* (Україна молода. – 2009. – серпень. – 07); **Ставки на уран.** *Україна планує розробляти нові уранові родовища* (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Дяка за небайдужість.** *У Києві відкрили монумент меценату Ніколі Терещенку* (Україна молода. – 2009. – червень. – 23); **Фото на згадку.** *Злочинець прислав у газету свій портрет* (Україна молода. – 2009. – листопад. – 11).

7) **Модель N₁ + N₅.** Сегмент виражено словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у орудному відмінку (з прийменником), поєднаних підрядним зв'язком. Напр.: **Молоток над Припортовим.** *Одне з найбільших промислових підприємств України може перейти у сферу впливу*

бізнесменів Коломойського або Фірташа (Україна молода. – 2009. – липень. – 16); **Баклажани під куполом.** Синенькі любляють тепло й чутливо реагують на найменший стрес (Експрес. – 2010. – серпень. – 05); **Весілля з «родзинкою».** «Шлюбний потяг відходить з другої колії, прохання до пасажирів зайняти свої місця...» (Високий замок. – 2009. – лютий. – 25).

8) **Модель N₁ + N₆.** Сегмент виражений словосполученням іменника у називному відмінку з іменником у місцевому відмінку (з прийменником), поєднаних підрядним зв'язком, як-от: **Орхідеоманія у столиці.** У Києві відкрилася експозиція орхідей із приватних колекцій (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 16); **Рейкою по кишені.** Поїздка в електричці стане дорожчою. Але поки що не всюди (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07).

9) Окрім простого поєднання, у сегменті називного теми вживається також **комплексне поєднання** компонентів: **Розпродаж «вічних цінностей».** Тенденція до здешевлення основних активів та подорожчання готівки, спричинена світовою економічною кризою, нині змінюється на протилежну (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); **Безглуздий ярмарок марнославства...** Поважне харківське видавництво «Фоліо» таки зуміло мене здивувати... Як ви думаєте, про кого випустили наші видавці книгу з серії «Знамениті українці»? (Високий замок. – 2009. – жовтень. – 07); **Два дні нестримної «Руйнації».** Рок-фестиваль «Руйнація», що відбувався у Львові впродовж двох днів, ознаменував собою кінець літнього фестивального сезону в Україні (Високий замок. – 2009. – вересень. – 29); **Енергозбагачуючі кошики й конверти.** Коли надворі холоднішає, організм вимагає більше калорій (Україна молода. – 2009. – жовтень. – 07); **Його і наше «Магнітне поле».** Ужгородський перекладач Віктор Мортук видав книгу поезій у прозі Жоржа-Леона (Україна молода. – 2009. – травень. – 20).

Отже, сегмент називного теми може бути виражений однією словоформою – непоширеним номінативом (29,8 %) і поширеним номінативом (70,2 %). При цьому типовим є атрибутивне поширення

субстантива. Атрибутивний поширювач часто вживається у ролі залежного компонента номінатива. Прикметник, а також іменник у формі родового відмінка у цій функції є найбільш типовим способом морфологічного вираження поширеного сегмента у СК з називним теми.

Список використаної літератури

1. Високий замок. – 2009. – січень – грудень.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования И. Р. Гальперин. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
3. Голос України. – 2009. – січень – грудень.
4. Експрес. – 2009. – січень – грудень.
5. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : МГУ, 1982. – 479 с.
6. Попов А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 256–274.
7. Україна молода. – 2009. – січень – грудень.

Анотація

У статті розглянуто лексико-граматичні засоби вираження сегмента одного з типів сегментних конструкцій – називного теми, які широко вживаються у газетних заголовках. Виокремлено різновиди структурних моделей сегмента досліджуваних сегментних конструкцій.

Ключові слова: *лексичні засоби, сегментна конструкція, сегмент, називний теми, номінативна одиниця.*

Summary

Lexico-grammatical means of segment expression of one of the types of segmental constructions – nominative of theme, which is widely used in newspaper titles, is studied in the article. Typical variety of structural models of studied segmental constructions is distinguished.

Key words: *lexical means, a segment, a segmental construction, nominative of theme, a nominative unit.*